

СТЕПАН ПРОЦЮК

ПАЛЬЦІ ПОМІЖ ПІСКОМ

Роман

2-ге видання

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 821.161.2'06-311.6

П 82

Процюк Степан

П 82 Пальці поміж піском : роман. — 2-ге вид. — К. : Наш Формат, 2021. — 224 с.

ISBN 978-617-7863-39-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7863-40-2 (електронне видання)

Три сюжетні лінії — любовна історія, історія підпільної патріотичної організації та історія-опис психіки диктатора — охоплюють безліч подій. Тут є музичне й театральне мистецтво, пристосуванство і патріотизм, зрада і розквітле кохання, любовний трикутник, психіатрична лікарня, самогубство, і навіть неіснуючі сльози тирана.

Роман актуально звучить у симфонії вічної боротьби України за належне й самостійне існування. Тоді й зараз були і є люди, які вибирають між «зручним» життям і справедливістю, є піддатливі і стійкі. Але який шлях обере студент Іван чи композитор Федір? Які муки сильніші: неможливе кохання до жінки чи біль за країну?

Чи поглинуть волю до життя й свободу в'язки піскові поля? Про це — у новому романі Степана Процюка.

УДК 821.161.2'06-311.6

Усі права застережено. All rights reserved

© Степан Процюк, 2020

ISBN 978-617-7863-39-6 (паперове видання)

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,

ISBN 978-617-7863-40-2 (електронне видання)

оригінал-макет, 2020

ЧАСТИНА ПЕРША

Сталін помирав важко. Він не думав, що може померти, й не надто вірив у власне тління. Щоправда, він не дуже вірив і в масову щирість возвеличення його імені. Але інакше неможливо, бо вони — без безпощадної дисципліни! без ієрархії! без страху! — не втримають великої держави.

Міряв кроками кімнатку своєї кунцевської дачі. Власіка заарештували, хрін з ним. Так, Власік був йому вірним як собака. Нічого, на кожную відданість завжди можна знайти ще більшу. Сталін не міг витримувати тільки розлуки зі своєю *домохазяйкою* Валею Істоміною.

Валя — не Власік, і не новий начальник його охорони Новік. Валя мовчазна, покійна й також віддана. Вона втішає його зимними й довгими ночами, що лише холоднішають з кожним роком. Валею можна погладити, а деколи навіть... Лицем вождя перебігла хижо-грайлива, майже парубоцька, посмішка.

Він старіє. Йому вже перевалило за сімдесят. Думав, що Валею, яка опинилася на Колимі за його наказом, може забути або знайти таку ж — їх мільйони, тих мовчазних і відданих російських баб.

Але... Тримався. Утім, однієї особливо довгої осінньої ночі... Згадав свою Надєжду. Він не хотів її смерті. Не хотів, щоб вона стрілялася. Вона підставила його. А Васілій і Светлана втратили матір. Плакав тоді на похороні дружини від безсилля. Жодна сльозинка вождя не потрапила в радянські газети. Великий Сталін, великий Генералісімум і друг кожної радянської людини не повинен, ніколи й ніде, проявляти дрібнобуржуазну сентиментальність.

Але сентиментальності не було. Вона зникла ще замолоду. Вона, як писали його непартійні біографи, зникла тоді, коли

померла його перша дружина і він кидався на похороні за нею в могилу. Якщо він пізнав любов до жінки, то це була Катерина Сванідзе, що несподівано захворіла на сухоти, залишивши сина Якова. Після того як Сосо Джугашвілі витягнули з могили дружини, народився Йосиф Сталін.

Він ніколи не відчував жалю чи співчуття. Тим паче, до чоловіків. Тим паче, до вищих від нього зростом. Тим паче, до обдарованих і небезпечних.

Тухачевській, казали, перед розстрілом верещав: «Хай живе Сталін!», намагаючись його розжалобити. Він не піддався на таку пастку маршала Тухачевського. Це ж треба такого красеня, розумника, донжуана в одній особі! Сталін дивився крізь пальці на його адюльтери, казав при доносах, мовляв, «будемо заздрити». Але маршала любили солдати. Він знав кілька іноземних мов і був вельми освіченим, на відміну від старих вояків будьонівського штибу. Сталін якось подумав, що Тухачевський може бути йому реальним конкурентом. Страх, як гидкий щур, пробіг плечима великого генералісімуса.

Наступного ранку він розкрутив особову справу Тухачевського. Уже не маршала, не харизматичного й ще молодого полководця, а звичайнісінького ворога народу, що повинен бути знищеним — як тифозна воша! як трупна зараза! як наймерзенніша наволоч!

Вождь нікому не вірив і нікого не любив. Він називав ідіотом свого сина-алкаша Васілія. Він так і не бачив в останні роки своїх онуків, навіть дітей дочки. Іноді у Светлани Алілуєвої (Сталін так не любив це, якесь релігійне, дівоче прізвище своєї дружини) закрадалася думка, що батько не пробачив її, доччину, зраду з іншими чоловіками. Тихі комплекси й підозри, презирство й ненависть наповнювали все єство низькорослого чоловіка, що невблаганно старів.

А вони ще заборонили курити! Лікар був дуже переляканим, але казав, що Йосифу Віссаріоновичу не можна курити, бо наслідки будуть непередбачуваними, мовляв, лікар мусить його чесно попередити. Сталін міг розстріляти лікаря за погані

новини. Зрештою, він таки задумав викрити й ліквідувати на початку п'ятдесятих років *змову лікарів*. Але цього розстрілювати не спішив. Проте й не курити було неможливо. Наступало таке роздратування, що навіть його тихий голос поволі перетворювався на невидимий смертоносний меч. Такі навколо всі ганчірки й холуї — а їм можна курити! Вони курять, скільки влізе — і їм байдуже до його синдрому відміни, до його нікотинового голоду!

Їм насправді байдужі будь-які його страждання. Коли, роздратований, кинув їм якимось, що вони всі, усім політбюро, постаріли й пора їх міняти, то потім здогадався, що вони щось замислили.

Сталіну було так дивно, що всі партійні молільниці СРСР не можуть відвернути від нього старість. Він тихо ненавидів молодих і молодість, поволі обдумуючи ще більшу чистку радів, ніж у другій половині тридцятих.

Він ще покаже всім, на що здатен він, а на що — вони. Вони, старі опортуністичні упирі, що втратили відчуття лєнінського мислення, ще здригнуться. І то не лише уві сні. Здригнеться Берія й Малєнков, Молотов і Каганович. Навіть дурноверхий Нікітка, котрий Хрущов, викликає якісь туманні підозри...

Сталіну ставало все незатишніше. Раптом згадав, як його мати сказала, коли він уже був головною людиною СРСР, мовляв, краще б ти став священником. До речі, треба було б висповідатися. Із церквами трохи перебрали. Раптом якийсь жаль, упереміш із дикою ненавистю й нестримним нападом жаху, заповлонив того, хто так любив міряти дрібними кроками свою кунцевську дачу. Може, хтось, із коротким кинджалом, зачався в кутку? І ще йому був підозрілим смак нинішніх фруктів. Отруїти його їм найпростіше. А тут чимало тих, хто хоче обезголовити партію. Тут звідусюди стирчать якісь примари! Курити не можна! Пити вино небажано! А що можна?

Можна, наприклад, організувати публічні страти неугодних, у тому числі й сволот-лікарів, які не можуть придумати диво-пігулку, яка повертає молодість! Так, це мудра ідея...

Але зараз що? Що робити завтра вночі? Скільки кроків про-
шаркати кімнатою, покурюючи стиха люльку?

Треба повернути Валю... Він втомився без неї, хоча, може, вона й спала з Власіком, щоправда, не зі своєї волі. Якщо спала, то була оскверненою. Але... вона вже спокутувала частину своєї провини. А Власік згниє в тюрмі. Він міг би віддати наказ розстріляти тварюку, але нехай ще помучиться!

А Валю таки треба сюди. А, може, вона вже нежива?! Тваринний жах знову перебіг плечима вождя. Треба діяти негайно й без дурних опортуністичних вагань!

Ще вночі він хапливо викликав охоронця, віддаючи наказ негайно звільнити й доставити сюди, у Кунцево, товаришку Валентину Істоміну.

2

Федір дивився на вечірне світло всередині сірих столичних будинків, що нагадували бджолині соти.

Хто тут живе? Які бажання в цих людей?

Вони дружно виходять із бджолиних сотів зранку. Дружно повертаються туди ж увечері. Так проходить їхнє життя. І якщо нікого з під'їзду не арештують (уже рідше це роблять), то хіба смерть буде по одному висмикувати їх із сірої шеренги будинків.

Важко тут писати добру музику, але в капіталістичних країнах, подумав Федір, ще більше несправедливості. Усе-таки чогось ми вартуємо, таки бояться й поважають у світі наш СРСР. Несподівано в голові спливали рядки Маяковського на смерть Леніна, де поет називає його *отцом* і *сыном* революції, додаючи поеми присмаку червоної фанатичної релігійності:

*Живьём, по голову в землю, закапывали нас банды Мамонтова.
В паровозных топках сжигали нас японцы.*

Рот заливали свинцом и оловом.

«Отрекитесь!» — ревели, но из горящих глоток лишь три слова:

«Да здравствует коммунизм!».

Маяковський таки пронизливий поет. Федір Логвин, переїхавши до Києва з колишньої української столиці, теж хотів своєю музикою служити нашій державі. Нашій українській радянській державі. Федору не подобалося, що на перше місце всюди вип'ячується радянська, а не українська. Але що поробиш? Дрючком муру не проб'єш. Якби він говорив уголос усе, що думає, то навіть не бачив би ні Києва, ні творчої роботи, ні достатку. А все це потрібне йому для того, щоб творити нову музику нової доби. Він — творець, а не борець. Тож йому була гідка ідеологічна робота, але тесть... Та про це не хотілося думати.

Треба було щось робити з тим світлом, яке вразило Федора нізвідки. Клавдія може щось побачити. А він би не хотів ревнивих сутичок з нею. Квартира, матеріальні статки — переважно завдяки тестеві.

Тесть був досвідченим партійним апаратником. Не першим, але й не другим — це не про нього. Між третім і п'ятим, десь на задвірках публічності, непримітно й безперервно маячила його фігура ще з тридцятих. Віталій Никодимович зумів переплетяти поміж пастками тридцятих і сорокових, набувши твердого лоба й холодного серця та непоганих статків, як для чесного комуніста.

Федір жив із Клавдією вже шість літ. Народилася дочка. Віталієві Никодимовичу не надто подобалися, як він казав, «музицирования» зятя. Але заради своєї Клави й онуки змирився, тихо провадячи Федора вверх драбиною мистецької номенклатури.

Федір розумів, що завдячує тестю. Але всі відчуття були змішані й заплутані так, що розплутати їх міг хіба що Вольф Мессінґ або подібний йому чарівник. Федір не хотів кар'єри в Спілці композиторів. Але тоді... ну, ким він буде без головування? Хто для тестя й для Клави музикант без посади?

Усміхнений дурник, що грає на баяні? Нещасний скрипаль-фанатик, як комуністи з поем Маяковського? Дивак зі змережаними нотами за спиною, ніби зі зворушливо-недолугими крилами ангела?

Але Віталій Никодимович розумів — якщо партія не каже «Ні», значить можна. Звісно, якби партія своєю рукою показала на зятя як на ворога, то він був би першим, хто підкидав би хмизу в полум'я страти такого родича. Уже й так об'ївся пере-ляку з «Іваном Богуном».

Зятева опера «Іван Богун» колись була подією музичного життя УРСР. Потім його примушували майже відрікатися від неї, переробляти. Хтось, лисий і подібний до Жданова, раптом прорік із кремлівської дзвіниці:

— Небезпека йде з України, товариші! Знову оживає хитренька пристосуванська гримаска нашого споконвічного ідейного ворога, що тепер маскується під начебто дружню личину! Після великої перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, здавалося б, уже назавше вирубане коріння, з якого зростає отруйний націоналістичний мотлох. Проте внутрішній ворог не дремає, товариші, знову ворущачи своїми гидотними імперіалістичними мацаками. Отже, нам знову потрібно посилити класову пильність та ідеологічну нещадність!

Їхнє націоналістичне мистецтво треба повернути в радянське річище! Навіть після великого перелому в тридцять третьому малороси ще хиляться до ідейних збочень! Ізольованість від великої радості радянського буття — ось що характерне для мистецтва, яке творить низка київських і львівських так званих митців!

Разом із вейсманістами-морганістами, лікарями-злочинцями та іншими безридними космополітами ці українські купці святими почуттями патріотизму протягують, де лише можна, свою, повторюю, націоналістичну бацилу пораженства, намагаючись заразити тією чумною хуторянською паличкою весь радянський народ.

Для цієї низької мети, для цього ідолопоклонства перед гнилими трупами буржуазних мистецьких течій, перед вишкіром безсилового дрібнобуржуазного декадансу вони готові підступною брехливою рукою й таким же роздвоєним язиком підло та віроломно опорочувати радянський лад!

Небезпека йде з України, товариші! Ідеологічні перекручення в літературі, провінційне, ізоляціоністське замилювання якимось міфічним українським народом, що є лише часткою великої радянської спільноти народів-братів, формалізм у музиці, навіть в опері «Іван Богун», здавалося б, вірного сина партії й народу Федора Логвина (музика, яка незрозуміла народу, народу непотрібна!), навіть каганцювання у výroбах так званих народних умільців, романтизація віджилих архаїчних вечорниць у хореографічних постановках — це лише обрушини дивних націоналістичних манівців у певній частині українських митців, що мали бути передусім радянськими, які мали б передусім стояти на сторожі радянської ідеології, завдяки якій вдалося врятувати світ від коричневої фашистської чуми!

Небезпека йде з України, товариші! Словом, шум матні в шароварах, гармидер замшілими старосвітськими одяганками у ваших, львівські пани, як там? — бамбетлях — та ізолюваність від великої радості радянського буття — отаке на світлі нового дня все ваше так зване мистецтво, яке повинно бути остаточно й безповоротно засуджене та відкинуте радянським народом!

3

Дітей було навдивовижу багато. Вони йшли без кінця, заповнюючи всі вулиці невеликого міста. Ніхто з них не сміявся, але ніхто й не плакав.

Діти були діловитими й зосередженими. У руках вони тримали червоні прапорці. Дехто ніс верховний портрет *залізного Йосифа* або інших членів Політбюро ЦК КПРС. Двоє хлопчиків тягнули величезне гасло: «Слава Радянській Україні в славній сім'ї народів-братів!». Дівчинка несла статуетки двох народів-братів, найбратніших поміж братніми, України та Росії. Хоча це були жіночі статуетки, але якщо їх називали братами, то радянська людина легко й радісно підкорювалася, не маючи й гадки звернути увагу на соромітницьку підміну статей.

Діти співали патріотичних пісень воєнних років, *пусть ярость благородная вскипает как волна*, ніхто не сміявся і не плакав, *идёт война народная, священная война*.

Дитячі личка були немовби застиглими зліпками театру тіней, якогось злагодженого хору покійників. Здавалося, що в містечко раптом хтось закинув десант примар, що по-ощадливому заповнював вулиці й вулички тихого райцентру.

Було неможливо не бачити цієї експансії, кудись утекти або розчинитися. Гермафродитні діти розповзалися не тільки містечком, а й серцями та душами тих, хто лише недавно оплакував смерть великого Сталіна.

Лагідна притягальність смерті тихо ступала містами й селами. Її було неможливо помітити, бо помічниця Пані знала, що в СРСР найменші натяки на розмови про це — заборонені. Може бути скільки завгодно самогубців, божевільних, людей у помежових станах із розламаними долями, післявоєнних калік, викинутих на смітник історії за свою відданість. Будь-де й будь-коли треба бути готовим померти, у полон не здаватися.

Цілі острівки передсмертельного гниття, душевного болю, який було неможливо витримати, батальйони привидів, зомбі з роздушеною війною волею до життя, які тихо розбігалися містами й селами, щоб опинитися подалі від звичайних людей, подалі від світла в теплих хатинках, поближче до чорторіїв забуття.

Бога можна не боятися, а Партія не любила песимістів. Скажіть, як може радянська людина тужити, навіть накладати на себе руки, коли ми всі живемо в зоні суцільного щастя?

Психіатри кажуть, мовляв, є такий душевний біль, який людина неспроможна витримати. І тоді вона хоче не відчувати свого тіла, яке дає той біль. А не відчувати своє тіло можна єдиним способом — через його умиртвіння. І тому трапляються самогубства.

Але ж це в гнилих європах та америках можна відчувати біль існування, оскільки буржуазна дійсність є ворожою людині, сповненій чистотою ідеалів рівності й братерства! І тому там високий рівень смертності й чимало самовбивць!

З ними все ясно — але щоб у нас? У радянській Україні? Після священної війни? Напередодні трьохсотлітнього ювілею Переяславської ради, коли саме життя так і підказує, — та ні! — гучно волає про те, що ми, радянські люди, уже маємо все для щастя. Звісно, треба боротися з пережитками, хворобами чи релігійним дурманом. Але щоб молода людина добровільно йшла в могилу?

Та ця людина як мінімум була прихованим ворогом радянської влади, адже не бачила її високих здобутків! Або не розуміла їх. Або була байдужою до успіхів радянської влади й перспектив комуністичної революції в багатьох — та що вже там! — у всіх прогресивних країнах світу!

Трьохсотріччя возз'єднання України з Росією повинно остаточно покласти край будь-яким невдоволенням покидьків, будь-якій гнилизні й трупним націоналістичним бацилам.

Наближалось святкування 300-річчя Переяславської ради.

4

Федір не випадково опинився на пробах ролей. Його вже милоствиво допустили до мистецької ідеологічної роботи.

Знімали масовки до художнього фільму, приуроченого вікопомному 300-літтю.

...Багато жінок-українок із серпами на колгоспному полі чекали на зустріч із багатьма чоловіками-росіянами з молотами в руках після заводської зміни. Нарешті хтось підказав, що треба урізноманітнити серпи та молоти, адже можна подумати, що це буде якась кривава бійня і якісь натяки на історичну ворожнечу в минулому, приміром, у Полтавській битві.

Треба запальних щасливих пісень, що обіцяють комунізм і нове кохання вже завтра. Жінки-українки мають ніжно й покірно дякувати (у масовці може бути декілька чоловіків), звісно, без жодних двозначностей. А чоловіки-росіяни мають співати радісних патріотичних пісень із чіткими ідейними критеріями.

А потім великий хор, із ще чіткішими критеріями, з портретами вождів у руках і зі страхом не помилитися жодною буквою в думках, мав виконувати монументальну хореографічну композицію «Навіки разом!!!!!!!». Там можуть навіть широкою матнею від шароварів підмітати сцену запорізькі козаки. У цьому танці/підмітанні/прибиранні бажаний легкий комічний ефект, але незлобливий; *что мол, поделаешь со спецификой варенично-салоидного и шароварного пакового младшего брата — мы же и таким его должны принять и полюбить. В конце концов, приняли, окультурили, облагородили и вроде любим...*

Федорова опера «Іван Богун» виправлена. На душі було так, ніби хтось кілька разів на день топтався ногами по його грудях. Зате він був допущеним як один із творців музики до фільму «Дружбою ми здружені», що мав допіру появитися, бо зоо-ліття Переяславської ради невблаганно наближалось.

Федір Логвин міг врешті стати офіційним композитором. А це тягнуло за собою різні привілеї й навіть почесні.

І начебто не хотів цього. І начебто переконував себе, що музика й чесне ім'я дорожче. Але водночас розумів, що тут (і машинально озирався) чесне ім'я можливе хіба в могилі. Він би міг ще витримати бідність, забуття. Але коли запакують у буцегарню, глумлячись, мовляв, твори тепер свою музику, скільки влізе, тож...

Кому буде потрібна його безглузда смерть? Він не збереже тоді таланту, розумієте?! Скаправіє, скулиться, зібгається, зморщиться, перейде в землю. А все навколо цвістиме так само. Весна буде роздаровувати щастя зі свого дівочого рукава. Зима буде заморожувати й присипляти своїм висохлим серцем. Кому він зробить краще, коли не піде їм на поступки?

Треба замиритися з ними і змиритися з собою. Музика завжди музика. Так, тепер «Іван Богун» звучить фальшиво, місцями до непристойної перецукрованості. Але чи буде краще, коли взагалі ніде не згадуватиметься на офіційних заходах ім'я цього козацького лицаря-полковника?

Робота занесла його навіть прослухати деякі елементи хореографічної композиції «Навіки разом!!!!!!!». Мав там

безпосередній стосунок до музики. Навколо бував острівець штучних веселощів, а на серці творця щасливої й вірнопідданої музики було тоскно. Особливо сьогодні.

Раптом щось запалило голову, наче хтось черкнув сірником над волоссям. Відчув — щось трапилося! — навіть не підводячи голову.

Статна й красива дівчина стояла неподалік і з неабиякою цікавістю дивилася на нього. «Хто це?» — подумав Федір.

— Мене попросили сказати, що Вас хоче бачити товариш Нікощенко...

— О, дякую. Так, так зараз. А як вас звати? — несподівано заметушився (хоча це можна було списати на хвилювання щодо розмови з самим Нікощенко).

— Оксана, — це прозвучало настільки граційно, як ніби вже багато століть інше жіноче ім'я було неможливим для нього.

— А вас?

— Федір.

Він одразу зрозумів, що Оксана не знає, хто він, не знає, що він, урешті-решт, ще молодий, але вже прославлений композитор! Що ж тут робити, тихо лютився, якщо цього не знати? Хіба віники продавати?

...так колись Настка Чагрівна, на щастя, не знала, хто той молодий чоловік, від якого було неможливо відвести погляду, а потім почула, що він — князівський писар, і стало страшно; якби ж вона знала, що це сам князь Ярослав Осмомисл, одружений і небезпечний, — а потім вже дізналася, але вже не боялася нічого, тільки його нелюбові, — а потім її спалили бояри, і князь не зумів захистити, хоч любив свою Настку, лише ганяв після її смерті конем по степу, дурівши від горя, хоч таке не пристало великому галицькому князю...

Але вона далі говорила — так ніжно, наче вкладала особливу пристрасть, Нікощенко просто хоче порадитися, а вона вже здогадалася:

— Ваше прізвище Логвин, так же ж? — це миле цокотіння, у якому вчувалася якась влада голосу над іншою людиною,

вони йшли поруч, десь лунали вже звичні пісні про нову любов й нове щастя, щось вривалося у Федорове серце — якась невелика рана моментально почала кровоточити, — він намагався, розмовляючи з Оксаною, невміло закрити ту рану руками, але це було неможливо, кров не дуже хотіла згортатися, вона була молодою й червоною — кров наче тішилася, що може вільно витікати з його тіла, раділа, що цю молекулярну дифузію не можуть зупинити навіть пісні Георга Отса чи Лідії Русланової;

кров наче насміхалася з хореографічної композиції, над якою дуже тремтів сам Нікощенко, а може, насміхалася і з самого Федора, а може, навпаки, оберігала його, даючи різні знаки, або оберігала Оксану, насміхаючись із Федорової опери;

і лише душеловці та серцезнавці, удаючись до тонких маніпуляцій, переконують, що вони щось та й розуміють у людській долі та людському житті.

Сам Нікощенко маячів неподалік, десь метався то вліво, то догори, то вправо, і донизу, донизу, донизу. Кров із невеликої рани заливала і Нікощенка, і хореографічну композицію, залишаючи лише його і її, чоловіка та жінку, що мали несміло протистояти кривавому балагану. Кров можна зупинити лише іншою кров'ю, якщо все довкілля ще не встигло заразитися гемофілією.

Несподівано мозком проскочило дурацьке видіння.

...ще буде багато жіночої зваби й нескінченно ніжних рук, які несміливо тягнуться до тебе з кількох минулих життів, тягнуться так тонко й так вульгарно, так вульгарно-витончено, усіляко, бо ніде, Федоре, у жодному жесті чи житті нема доконечної істини;

а потім зникатиме і витонченість, і вульгарність, і сама любов; безнадійні води заливатимуть твій мозок і ненароджені плаценти твоїх ненароджених дочок;

холодні місячні зайчики й благальне квиління, ніби чиєсь доконечно віддане, але чомусь даремне жертвопринесення, востаннє промигне у твоїй свідомості;

а потім настане лише білий-білий безкрай, наче ризи ніде й ніколи невиданого священника — без тепла, без холоду, без любові;

тоді Вона обніме, прикладаючи до твоєї, колись перерваної пуповини смолоскип, що, спалахнувши, мусить усе довкола зцілити полум'ям...

Федір ще не зрозумів, що допіру діткнувся любові і смерті.

5

Сталін завжди вимагав від свого оточення *личной преданности*. Особа, психічно поглинена іншою, безпечна. Але часто така жертва не допомагала. Берія з Хрущовим це знали як ніхто. У 1952–1953 роках у кремлівських коридорах розгорілася боротьба за владу, а якщо ще глибше, то за право жити.

Сталіну нестерпно хотілося курити. *Змова лікарів* висіла в його мозку смертоносним мечем. Залишалося лише кивнути пальцем. Але палець не хотів рухатися...

Коли він очунав, Берія раптом перелякався, незважаючи на безжалісність до інших.

— Хазяїн прокинувся! Може, йому стане легше... — нещирі вболівання висіли в повітрі, як блювотиння.

Сталін закліпав очима. Лаврентій Павлович підповз до нього на колінах, смачно цілючи вождівську руку, потім — іншу. Берія подумав, що тепер йому настав кінець, бо Хазяїн справді нетлінний. Його схопив удар, до нього не пускають лікарів, це триває довго, а Хазяїну хоч би що! Та коли він вже здохне?! Навіть біля узголів'я Сталін жахав і паралізував волю.

Вождь хотів щось сказати. Показував пальцем на свою улюблену літографію, де дівчинка годує овечку. Йому навіть вдалося промимрити, мовляв, і його так годують.

Порівняння Хазяїном себе з овечкою, звісно, викликало сарказм. Але Берія, Хрущов і Маленков заспокоювалися. В очах Сталіна застиг смертельний жах. Такого вождя вони ще не бачили. Це покращувало настрій, але не присипляло. Берія

добре знав, що Коба може бути здатним до самовідтворення, наче навпів перерубана ящірка. Хазяїн може навіть прикинутися мертвим, щоб випробувати своє оточення. Це гіпнотична кобра.

Напевно, так і є, подумав Берія, я лише один про це здогадувався, але ще не знаю, які контрзасоби тут найкраще підходять.

Він таким робом стежить за нами, щоб потім заарештувати, мізкував Маленков, і лише я розгадав його близькі плани.

Хазяїн прикинувся, щоб потім нас усіх розстріляти за непослух, пронизало Хрущова, і здається, навіть Лаврентій Павлович і Георгій Максиміліанович про це не здогадуються.

Потім соратники приїжджали і відїжджали ще декілька разів. Декілька разів подумки помирали і воскресали. Нарешті, близько десятої вечора, Сталін покинув своє земне царствування.

У це також було нелегко повірити, але всіх, особливо Берію та Хрущова, мордувала невідчепна думка:

— Хто ж буде наступником?

Радянське суспільство, принаймні більша його частина, смерть Хазяїна сприйняла важко. Особливо в Москві та у великих містах Росії.

Сталін помер 5 березня 1953 року. Прощання з ним у Колонному залі розпочалося 9 березня. На похоронах ридали. Була моторошна тиснява. Здавалося, ніби великий вождь усіх часів і народів глузливо спостерігав зі своїх недосяжних висот за людською метушнею біля свого катафалка. А потім йому стало нудно — і він вирішив прихопити з собою, як головний єгипетський фараон, на той світ кілька сотень посполитих. Потік жертвопринесень не може вичахати, особливо під час прощання, можливо, подумав Сталін, істероїдно переходячи зі стану саркастичного глумління до стану несамовитої люті.

І натовп сам роздушував, чавив і затоптував. У моргах Москви потім безперервно шукали безіменні трупи. А деякі свідки Сталіна, як-от одна викладачка історії Комуністичної партії, казала, що якби можна було Його воскресити, вона би

з радістю віддала життя своєї дочки, щоб тільки він жив і творив, рідний батько, найживіший з усіх живих.

Нарешті мумію похоронили поблизу Леніна, щоб забрати з Мавзолею аж через вісім років і сховати в кремлівській стіні.

6

Якщо всередині ХХ століття десь було новітнє кріпацтво, то це на Полтавщині, звідки був родом Микита Йосипенко. Усюди трубили про щасливе життя радянського народу як *нової історичної спільноти*. Закінчилася війна, у людей з'явилися сподівання на відродження їхнього життя.

— Адже оно провчили хвашиста, як же ж тепер жить, коли не багато, не радісно! — не раз чув Микита цю розливу в повітрі тривогу, перемішану з надією.

Микита завжди дивувався. Але про себе, звісно. Невже всі навколо не відчують тієї прірви між радісними піснями, щасливими газетами і кріпацтвом колгоспників під кумачевими стягами?

На колгоспну роботу ходили всі: старі і малі, вагітні і хворі. Залишалися вдома хіба ті, які не могли поворухнутися. Не раз бувало так, що жінки народжували в полі, хоча в селі був так званий фельдшерсько-акушерський пункт. Микита добре пам'ятає, як малим дивувався, чому деякі жінки влітку, коли подавали на молотарку снопи, не встигали витирати кров, яка текла їм десь, як здавалося Микиті, від серця до п'ят, ніби з них витікало життя...

Нижньої білизни не було. Молотарка дуже шуміла. Було багато пилуки. Микита подумав, що раби на будівництві егіпетських пірамід працювали легше. До колгоспної роботи слід було приходити на зорі. Хто запізнявся, часто катали селом на такій собі гарбі. Таке катання мало означати щось протилежне до дошки пошани. Це був стовп ганьби на колесах. Чимало селян улюлюкали на тих, хто спізнився, часто на величкий час, реготали, тримаючись за животи:

— Ах ти ж, ледацюго чортів! Ха-ха-ха! Невмиванцю лінивий! Хо-хо-хо!

— Мерзото, ти, куркульська! Хі-хі-хі!

Якщо не був виконаний гігантський план по трудовнях, на селян накладали штрафи. Паспортів не було. Документів, які засвідчують особу, теж. Селяни мали працювати на колгоспних полях, як раби на пірамідах. Мали там народжувати дітей і помирати. Радянське селянське життя, особливо середнього та старшого покоління, мусило крутитися довкіл босоногого дитинства без жодних шансів його розширити, крім певних можливостей для навчання молодим активістам праці. Активісти мали шанси тяжко працювати на цілині, будувати сибірські магістралі, а я еду, а я еду за мечтами, за туманом и за запахом тайги.

Якась диявольська сила робила з цих людей покірних волів. Овець, які йдуть на заклання з опущеними вухами й байдужим тілом. Зомбі.

Раніше тут сміялися вечорниці, наповнені то хмільним, то перехмеленим Еросом. Степом линули пісні про життя, яким воно буває, байдуже, сумні чи радісні. А потім комуністи умертвили життя шизофренічним прижмуром царя Голоду, з варварськими готичними перстнями, якими були обліплені його сухорляві й сталеві руки.

Щось незнищенне й вічно квітуче, щось занадто людське було перебите. А перебитий хребет душі (наші душі теж діляться на хребетні і безхребетні) не має вже багато шансів на одужання.

І лише всепроникний цар Страх зависає на колгоспних, уже не козацьких, небесах степового краю. Вже навіть цар Голод послабив свої обійми, бо нема потреби в його енергозатратах.

7

Задуха присутності тестя тиснула не постійно. Федір мав з дружиною окремі чотирикімнатні апартаменти на тихій вуличці, майже в центрі Києва. Якби Оксану в ту квартиру, якби жити там з нею,

щоб ніхто не чіпав його, не мучив переробками опер, перекроюваннями симфоній, перелицюваннями сюїт! А Клава з дочкою щоб жили десь окремо, також у добрих умовах, і щоб можна було раз на тиждень з ними спілкуватися! І він би був найщасливішим у світі, відчуваючи ту омріяну ясність серця. Тоді його упирська порожнеча всередині зникла б. Та він готовий душу за продати, щоб не відчувати таких тортур, як тоді, коли переробляв оперу!

Був готовим відмовитися від свого таланту, від усіх опер світу. І навіть від своїх рідних. Страх виліз з якогось закутка й паралізував. Було неможливо думати про будь-що, крім власного виживання. Можливість ходити, дихати була набагато важливішою від звучання музики в будь-якій опері! Він ще колись змінить цю оперу, знищить усе перероблене. А зараз треба вижити. Вистояти за будь-яку ціну.

Він не хоче вмирати в тюрмах! Він талановитий музикант! Є вільне життя, яким би воно не було! Є концерти, жінки, ресторани! Є столиця! Навіщо здихати?! Кому від цього стане легше?! Вони загублять ще одну невинну душу — і цього ніхто не помітить.

Навіть мудрий радянський український народ (включно з наймудрішим *трудоим* селянством) не зверне жоднісенької уваги на смерть композитора Федора Логвина. Бо волю в ярмі ніколи про таке думати. Та ніхто й не знатиме. Ніхто ж не знає, що робиться в радянських тюрмах для інакодумців. Майже ніхто не знає, що такі тюрми існують. А може, і не існують, може, хтось почув його думку і донесе її в КДБ?

Федору від цих жорстоких ігор розуму ставало так страшно, що відчував, як шматочками щось відвалюється з його тіла, залишаючи лише інстинкти.

Непримітно втрачав самоповагу, зберігаючи побутовий комфорт. І хотів би запитати інших, дивлячись їм у вічі:

— А ви на моєму місці були б героями?

Він не надто любив Клавдію. Але жити з нею було можливо. Принаймні раніше вона не дратувала Федора. Він утрапив у цю пастку вже після близькості з Оксаною.

До відчуття роздвоєння й начебто якоїсь провини додалося наростання фізичної байдужості до своєї Клави. Зловив себе на тому, що його дратує жінчин запах. Він приємний, але став для Федора якимось неприємним. Неприйнятним. Він не хоче близькості з нею, бо відразу почав уявляти паскудну пику з паскудною компартійною зачіскою «все коротке волосся догори» Валерія Никодимовича. Вона ж від свого татуська відбрунькувалася, його Клава! Їй не поскаржишся на душевний гніт! Вона не здасть, але не зрозуміє! Хто б таке міг витерпіти!

Запах Клавдії вилазив на диван. Вільно бродив чотирма кімнатами, навіть його кабінетом. Умощувався на люстру й реготав з Федора, особливо після знайомства з Оксаною:

— Казав, не одружуйся з нею, бо це як із КІРС одружитися! Просив, не шукай собі комфорту! Попереджував, не тішся своєю квартирою!

Запах відторгнення наростав. Було іноді неможливо доторкатися до своєї законниці. Добре, що вона хоч часто не вимагає виконання подружніх обов'язків. І на тому, як мовиться, спасибі.

Про таке ніде не можна було прочитати, про таке ніхто не говорив. Усе в СРСР, що не стосувалося партії, треба було пізнавати навпомацки, як кріт або осліплений.

Хоча, справедливості ради, можна було якось терпіти навіть тестя. Він не часто відвідував його з Клавою. Теща приходила частіше, але була мовчазніша за рибу. Це також напружувало, бо невідомо, що роїться в її голові, крім (він міг поручитися) байдужості до музики в усіх її проявах.

Можна було терпіти й страх. Федір був упевненим, що навіть життя у страхові краще від небуття без страху. Його дуже лякала порожнеча й темінь. Страх має багато темного, але то частина живого. А випадання з усіх усюд, нічогість не має ані живого, ані мертвого.

Федора охоплював жах від самої думки про зупинку такої молекули, як його серце. Кому тоді буде треба його порядність чи боротьба за те, що він хоче жити? Чи він винен, що в цій країні порядність і честь фактично дорівнює смерті? Якщо б

узяти звідки-небудь будь-якого чоловіка чи жінку, то жити не захоче лише звихнута або смертельно хвора особа.

А він музикант, а не фанатик із комуністичних поем Маяковського! Він композитор, а не герой! Він хоче краси, а не крові!

Та на Заході посередні музиканти скаржаться, що в них немає умов. Ні, ви чуєте? У них нема умов! Та в нас є єдина мрія — щоб не заважали жити, щоб не порпалися в нижній білизні. Він більше ніколи не хоче прочитати ці рядки-присуд про *Ізольованість від великої радості радянського буття*. І це ще враховуючи становище його тестя! А якби він був хористом у хорі якогось мотузки чи то пак Верьовки? Сільським учителем музики і співів? Та навіть звичайним столичним співаком?

Яке ж тут може бути мистецтво? Цей пісенний і оперний оптимізм замішаний лише на небажанні здихати на якихось сопках чи рудниках! Це радість потопельників! Та такого не знає ще історія цивілізації, щоб усі пласти мистецтва тішилися, коли хочеться безумно ридати!